

INLEIDING

Ruimte is nooit neutraal. Zeker niet op momenten waarop emoties hoog oplopen en betekenisgeving centraal staat. In zulke situaties kan de fysieke omgeving troost bieden, houvast geven of juist vervreemden. Mijn fascinatie richt zich op deze beladen momenten, waarop de beleving van ruimte diep verweven raakt met emotie en ritueel. Een uitvaart is daar een goed voorbeeld van. Vrijwel iedereen krijgt er in het leven mee te maken. Het is een intens moment van afscheid nemen, maar ook van samenzijn, herinneren en zoeken naar betekenis.

In het bijzonder richt ik mijn aandacht op het crematorium. In Nederland is het aantal crematies de afgelopen decennia sterk gestegen. In 2022 werd bijna 70% van de overledenen gecremeerd (Landelijke Vereniging van Crematoria, 2024). Deze ontwikkeling hangt samen met een groeiende secularisering: religieuze kaders maken steeds vaker plaats voor persoonlijke rituelen, waarbij symboliek, beleving en vormgeving meer ruimte krijgen (Wouters, 2002). Het betekent ook dat de fysieke ruimte waarin afscheid wordt genomen, een steeds belangrijkere rol speelt. Waar vroeger religieuze gebouwen veel houvast boden in sfeer en structuur, ligt die verantwoordelijkheid nu meer bij de uitvaartlocatie zelf.

Mijn onderzoek richt zich op de wijze waarop ruimtelijke vormgeving het rouwproces kan ondersteunen binnen een crematoriumcontext. Hierbij denk ik aan het gebruik van natuurlijke elementen (bomen, water), landschappelijke elementen (uitzichten, uitgestrektheid) en composities die een bepaalde sfeer oproepen (orde, zintuigelijk). Daarbij kijk ik uitsluitend naar de ruimtes die direct betrokken zijn bij de uitvaart zelf: de ontvangst, aula, condoleanceruimte, herdenkingsplekken en de routing daartussen. Technische ruimten zoals het mortuarium of ovenruimte vallen buiten de scope. Wel neem ik enkele elementen mee die ook bij begrafenissen een rol spelen, zoals de rouwstoet: een rituele verplaatsing die betekenisvol is in de overgang van leven naar dood.

RESEARCH QUESTION

Hoe kan de ruimtelijke vormgeving in een crematorium het rouwproces ondersteunen?

THEORETISCH FRAMEWERK

Eerste theorieveld: Rouwmodellen

Welke ruimtelijke kwaliteiten zijn af te leiden uit rouwtheorieën, en hoe kunnen die dienen als basis voor het ontwerp of de analyse van crematoriumarchitectuur?

Rouwen is geen vast omlijnd proces. Het kent geen vaste volgorde of afgebakende duur. Toch zijn er in de rouwpsychologie verschillende modellen ontwikkeld die proberen grip te krijgen op de complexiteit van verliesverwerking. In dit onderzoek neem ik vier invloedrijke modellen als uitgangspunt. Elk van deze modellen legt andere accenten, maar samen geven ze inzicht in de mentale, emotionele en sociale processen die gepaard gaan met rouw. Op basis van deze modellen heb ik vijf kernwaarden gedefinieerd die als uitgangspunt dienen voor ruimtelijke ondersteuning van rouw binnen een crematorium.

1.1 Wordens 4 rouwtaken

William Worden (2009) formuleert rouw als een actief proces dat bestaat uit vier taken:

1. Het aanvaarden van de realiteit van het verlies
2. Het doorleven van de pijn van het verlies
3. Aanpassen aan een leven zonder de overledene
4. De overledene emotioneel een plek geven en het leven hervatten

Deze rouwtaken vormen een eerste fundament voor het identificeren van ruimtelijke behoeften. De aula bijvoorbeeld ondersteunt de eerste taak: het accepteren van het verlies doordat het lichaam van de overledene aanwezig is. De condoleanceruimte draagt bij aan taak drie en vier, door ontmoeting mogelijk te maken en de band met de overledene te verankeren in sociale context.

1.2 De emotionele lagen van Kübler-Ross

Elisabeth Kübler-Ross (1969) beschrijft rouw als een proces in vijf fasen: ontkenning, woede, onderhandelen, depressie en acceptatie. Hoewel dit model later bekritiseerd is vanwege de veronderstelde lineariteit, biedt het waardevolle inzichten in de emotionele intensiteit van rouw. Een uitvaartlocatie moet deze emotionele complexiteit kunnen dragen. Ruimtes moeten zowel ruimte bieden aan stille reflectie als aan expressie van verdriet. Denk aan lichtinval, akoestiek, kleurgebruik en sfeer die kunnen helpen om emoties tot uitdrukking te brengen.

1.3 Het duale procesmodel van Stroebe en Schut

Stroebe en Schut (1999) benadrukken de dynamiek van rouw. Hun duale procesmodel laat zien dat rouwenden voortdurend heen en weer bewegen tussen verliesgerichte coping (verdriet, herinnering, emotionele pijn) en herstelgerichte coping (praktisch functioneren, afleiding, toekomst). Een uitvaart en de ruimten waarin deze plaatsvindt, moeten beiden kunnen ondersteunen. Zo kan een aula verliesgericht zijn, terwijl een condoleanceruimte eerder herstelgericht is.

1.4. Narratieve rouw en betekenisgeving bij Neimeyer

Robert Neimeyer (2001) stelt dat rouw vooral draait om het herschrijven van het eigen levensverhaal waarin de overledene een nieuwe plek krijgt. Deze ‘narratieve’ benadering legt de nadruk op betekenisgeving, symboliek en herinnering. Voor ruimtelijk ontwerp betekent dit dat er ruimte moet zijn voor persoonlijke verhalen, rituelen en symbolische objecten. Denk aan plekken waar nabestaanden foto’s kunnen neerzetten, namen kunnen laten graven of herinneringen kunnen achterlaten.

1.5 vertaling naar kernelementen

Op basis van deze theorieën heb ik vijf kern elementen gedefinieerd die het rouwproces kunnen ondersteunen:

- Acceptatie van het verlies – de ruimte als markering van het definitieve afscheid
- Emotionele expressie – ruimte voor open of ingetogen expressie via sfeer, geluid, ritueel
- Zingeving – symboliek, verhalen, herinnering; vertaald in materiaalgebruik of rituele ruimte
- Sociale ondersteuning – ruimte voor ontmoeting en gezamenlijk verdriet
- Voortzetting van de band – herdenkingsplekken, urnentuinen, zicht op de natuur

Onderstaande tabel geeft uit hoe de rouwmodellen hebben geleid tot het opstellen van deze 5 kernelementen. In welk moment of ruimte ik verwacht dat deze elementen tot expressie komen binnen crematoriumarchitectuur.

Rouwmodel	Kern element	Ruimte/moment
Worden (2009) – taak 1	Acceptatie van het verlies	Aula, opstelling van de kist, markering van overgangsmomenten
Kübler-Ross (1969)	Emotionele expressie	Ceremonie
Neimeyer (2001), Van Gennep	Zingeving	Rituelen, overgangen, route
Stroebe & Schut (1999)	Sociale ondersteuning	Aula, condoleance, rouwstoet
Worden (2009) – taak 4, Neimeyer	Voortzetting van de band	Urntuinen, herinneringsplekken, natuurlijke elementen als voortdurende verbinding

Tweede theorieveld: De cognitief-emotionele impact van de gebouwde omgeving

Hoe beïnvloeden zintuiglijke en ruimtelijke kwaliteiten – zoals sfeer, materialiteit en natuur – de rouwbeleving binnen crematoriumarchitectuur?

1.1 Beleving

Als tweede theoretisch fundament biedt het werk van Sarah Williams Goldhagen een verdiepend inzicht in hoe de gebouwde omgeving invloed uitoefent op de menselijke ervaring. In haar boek *Welcome to Your World: How the Built Environment Shapes Our Lives* stelt zij dat architectuur een centrale rol speelt in hoe mensen denken, voelen en functioneren. Gebaseerd op inzichten uit cognitieve neurowetenschappen, omgevingspsychologie en architectuurtheorie, pleit zij voor het serieus nemen van de affectieve en cognitieve werking van ruimtelijke omgevingen.

Goldhagen benadrukt dat onze waarneming van ruimte grotendeels onbewust en belichaamd is. Cognitie is geen puur rationeel proces, maar een dynamisch samenspel van zintuiglijke, motorische en associatieve prikkels. Onze ervaring van architectuur ontstaat via meerdere zintuigen tegelijk – we denken met ons lichaam, zoals ook Pallasmaa stelt – en reageren voortdurend op fysieke kenmerken zoals licht, geluid, textuur en

schaal. In dit proces fungeert de omgeving als een systeem van onbewuste *primes*: subtiele zintuiglijke signalen die ons gedrag, gevoel en denken beïnvloeden zonder dat we ons daarvan bewust zijn.

Deze inzichten zijn relevant voor het ontwerp en de analyse van crematoriumruimtes. Tijdens een uitvaart bevinden mensen zich in een toestand van verhoogde gevoeligheid; zintuiglijke indrukken komen sterker binnen en kunnen zowel troostend als verstorend werken.

2.2. Phenomenology

Naast de cognitief-psychologische benadering van Goldhagen bieden ook meer fenomenologische perspectieven, zoals die van Peter Zumthor en Juhani Pallasmaa, waardevolle inzichten voor het ontwerpen van betekenisvolle ruimtes rondom rouw. Beide architecten benadrukken het belang van sfeer (atmosphere), materialiteit en het zintuiglijk ervaren van ruimte als wezenlijk onderdeel van hoe architectuur op mensen inwerkt. Pallasmaa (2005) stelt dat “we denken met ons lichaam”; onze waarneming is niet puur visueel of rationeel, maar ontstaat via aanraking, geur, klank en herinnering. In de context van een uitvaart betekent dit dat niet alleen de zichtlijnen en kleuren bepalend zijn voor de beleving, maar ook het geluid van voetstappen op een vloer of de geur van hout of natuur. Zumthor (2006) spreekt in dit verband over de architectonische atmosfeer als iets dat je “in één keer voelt” zodra je een ruimte betreedt. Deze onmiddellijke indruk, gevormd door schaal, licht, textuur, en stilte, bepaalt of een ruimte troostend, afstandelijk of indringend aanvoelt.

2.3 Natuur

De nabijheid van natuur speelt hierin een centrale rol. Goldhagen verwijst naar het onderzoek van Roger Ulrich (1984), waarin ziekenhuispatiënten met uitzicht op natuur sneller herstelden en minder pijnmedicatie nodig hadden dan patiënten met uitzicht op een bakstenen muur. Dit onderstreept de helende werking van natuur en natuurlijke prikkels in een zorgomgeving; een inzicht dat zich laat vertalen naar het ontwerp van uitvaartlocaties. Natuur draagt bij aan een gevoel van tijdloosheid, cyclische processen en verbinding met iets groters dan het individu. In crematoriumarchitectuur wordt dit vaak zichtbaar in de vorm van urnentuinen, groene patio's of uitzicht op bomen en landschap. Zelfs wanneer directe toegang tot natuur niet mogelijk is, kan het gebruik van natuurlijke materialen, vormen en kleuren (bijv. hout, steen, aarde) die ervaring oproepen.

Daarnaast wijst Goldhagen op het belang van patterned complexity: een balans tussen visuele rijkdom en herkenbare structuren die de cognitieve betrokkenheid stimuleren zonder overweldigend te zijn. Ook veranderlijkheid – zoals seizoensinvloeden of daglicht dat over de dag verandert – draagt bij aan een zintuiglijk rijke omgeving. Materialen, texturen en tactiele elementen – zoals hout, steen of textiel – beïnvloeden op subtiele wijze het gevoel van comfort en veiligheid. In een crematoriumcontext betekent dit dat de materialiteit van bijvoorbeeld de aula, de condoleanceruimte of het herdenkingspad direct bijdraagt aan hoe het afscheid wordt beleefd.

Tot slot onderstreept Goldhagen dat er geen neutrale ruimte bestaat: elke fysieke omgeving doet iets met ons. Dit plaatst ontwerpers en architecten in een positie van verantwoordelijkheid, zeker wanneer het gaat om plekken waar mensen rouwen. In het verlengde daarvan kan het ontwerp van een crematorium niet neutraal of puur functioneel zijn; het draagt actief bij aan de wijze waarop het afscheid vorm en betekenis krijgt.

3. Conclusie

De combinatie van rouwtheorieën en omgevingspsychologische inzichten biedt een gelaagde benadering van crematoriumarchitectuur als plek van rouwverwerking. Waar de rouwmodellen van onder meer Worden, Kübler-Ross en Neimeyer vooral inzicht geven in de psychologische en sociale processen rondom verlies,

maken auteurs als Goldhagen, Pallasmaa en Zumthor duidelijk hoe deze processen ruimtelijk en zintuiglijk ondersteund kunnen worden.

Door beide perspectieven samen te brengen ontstaat een ontwerpgerichte benadering waarin afscheid nemen niet alleen een ritueel of sociaal moment is, maar ook een ruimtelijk beleefde ervaring. De vijf afgeleide kernwaarden – acceptatie, expressie, zingeving, ondersteuning en voortzetting van de band – fungeren hierbij als scharnierpunten tussen theorie en praktijk. Ze maken het mogelijk om de abstracte dynamiek van rouw te vertalen naar concrete ruimtelijke principes zoals sfeer, materialiteit, routing en natuurinbedding.

Deze benadering onderstreept dat crematoria niet slechts functionele gebouwen zijn, maar plekken met grote emotionele lading, waar ruimte een actieve rol speelt in het proces van betekenisgeving en verwerking. Juist daarom is het essentieel dat ontwerp en analyse van deze omgevingen gebeuren vanuit een diep begrip van zowel menselijke rouwervaring als ruimtelijke beleving.

METHODOLOGIE

De onderzoeksvraag luidt als volgt: Hoe kan ruimtelijke vormgeving binnen crematoria het rouwproces ondersteunen? Om deze onderzoeksvraag te beantwoorden, is gekozen voor een onderzoek op basis van verschillende casestudies.

Casestudy-analyse

Een selectie van drie tot vijf crematoria in Nederland en België wordt geanalyseerd op hun ruimtelijke opbouw, sfeer, materialiteit en relatie tot de vijf eerder gedefinieerde rouwondersteunende elementen. Hierbij wordt gekeken naar onder andere: routing, lichtinval, uitzicht op natuur, akoestiek, flexibiliteit van ruimtes en de aanwezigheid van herdenkingsplekken. Per ruimte, dienend aan de eerdergenoemde kernelementen, zullen andere typologieën onderzocht worden. Bij de ceremoniele ruimte (aula) kan er gekeken worden naar auditoria, concertzalen voor akoestiek, maar ook naar sacrale ruimtes voor sfeer. Andere typologieën die mogelijk interessant zijn betreffen: parken, zentuinen, hospices, musea.

Literatuurstudie

Literatuur die verdere verdieping geeft over sfeer in gebouwen, gebouwen in relatie tot natuur, landschappelijke elementen en sfeer.

Semigestructureerde interviews (optioneel)

Gesprekken worden gevoerd met uitvaartverzorgers, architecten, rouwbegeleiders en nabestaanden die recent een uitvaart hebben meegemaakt in een crematorium. De interviews hebben als doel inzicht te krijgen in hoe gebruikers de ruimte ervaren, welke aspecten zij als ondersteunend of storend ervaren, en hoe dit aansluit bij hun rouwproces.

VERWACHTE RESULTATEN

1. Een set architectonisch- en landschapsgerichte ontwerpbeginsselen die rouwverwerking faciliteren in de Nederlandse context.
2. Inzichten in hoe sfeer (licht, materiaal, natuur, akoestiek) bijdraagt aan zingeving en emotionele verwerking.
3. Ontwerpaanbevelingen voor nieuwe crematoria of herinrichting van bestaande locaties.

REFERENTIES

Goldhagen, S. W. (2017). *Welcome to your world: How the built environment shapes our lives*. Harper.

Kaplan, R., & Kaplan, S. (1989). *The experience of nature: A psychological perspective*. Cambridge University Press.

Kübler-Ross, E. (1969). *On death and dying*. New York: Macmillan.

Landelijke Vereniging van Crematoria. (2024). *Cijfers en feiten over crematie*. Geraadpleegd op 6 april 2025 via <https://www.lvc-online.nl>

Neimeyer, R. A. (2001). *Meaning reconstruction and the experience of loss*. Washington, DC: American Psychological Association.

Pallasmaa, J. (2005). *The eyes of the skin: Architecture and the senses*. John Wiley & Sons.

Stroebe, M., & Schut, H. (1999). The dual process model of coping with bereavement: Rationale and description. *Death Studies*, 23(3), 197–224.

Ulrich, R. S. (1984). *View through a window may influence recovery from surgery*. *Science*, 224(4647), 420–421.

Ulrich, R. S., Simons, R. F., Losito, B. D., Fiorito, E., Miles, M. A., & Zelson, M. (1991). Stress recovery during exposure to natural and urban environments. *Journal of Environmental Psychology*, 11(3), 201–230.

Worden, J. W. (2009). *Grief counseling and grief therapy: A handbook for the mental health practitioner* (4e ed.). Springer Publishing Company.

Wouters, C. (2002). Ritualisering van de dood in een ontzuid Nederland. *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, 12(3), 18–25.

Zumthor, P. (2006). *Atmospheres: Architectural environments – Surrounding objects*. Birkhäuser.

